

LUKÁCS GYÖRGY AVAGY A FORRADALOM ARISZTOKRATIKUS VONZEREJE*

GIUSEPPE BEDESCHI

A *Történelem és osztálytudat*, az úgynevezett nyugati marxizmus „elátkozott könyve” teljes egészében először 1967-ben jelent meg olasz fordításban.¹ Az időpont önmagában is jelentős: nem sokkal rá tört ki nálunk is ama „tiltakozási” és „forradalmi” hullám, amely a kapitalista Nyugat-Európa majdnem minden országán végigsöpört. A *Történelem és osztálytudat* — Marcuse, Horkheimer és Adorno könyveivel együtt — csakhamar 1968 egyik nagyszabású „filozófiai manifesztumává” vált. Ebben különböző okok játszottak közre, melyeket most megkísérlünk röviden számba venni és megmagyarázni.

A könyv egy hihetetlen és zavarba ejtő kijelentéssel kezdődik: feltéve — olvasható —, „hogy az újabb kutatások kétséget kizáróan bizonyították volna Marx minden egyes kijelentésének tárgyi helytelenségét, minden komolyan ‚ortodox’ marxista feltétel nélkül elismerhetné ezeket az új eredményeket, elvethetné Marx minden egyes tézisé, anélkül, hogy akár csak egy pillanatra is fel kellene adnia marxista ortodoxiáját”. Ugyanis „a marxizmust illető ortodoxia szinte kizárólagosan a módszerre vonatkozik”.²

A kijelentés olyannyira egyedülálló volt, hogy zavarba ejtette az olasz fordítót, aki végül is egy megtisztított és javított (vagyis önkényes) fordítást adott: „Marx minden egyes kijelentésének tárgyi helytelensége” helyett „Marx egyes kijelentéseinek teljes egészben való tárgyi helytelensége” szerepelt az olasz fordításban. Valójában azonban Lukács kijelentését szó szerint kellett érteni, hiszen tökéletes összhangban állt a marxizmusnak a *Történelem és osztálytudat*ban kifejtett *dialektikus* fölfogásával.

A lukácsi polémia éle elsősorban a II. Internacionálé (szerzőnk szerint elkerülhetetlenül „revizionizmusba” és „opportunizmusba” fulladt) marxizmusa ellen irányult, amely a marxi életművet tudományos-materialista szociológiaként értelmezte. E fölfogást igen hűen tolmácsolta Rudolf Hilferding, alapvető művének, *A fináncstőkének* az előszavában, ahol úgy fogalmazott, hogy miután a marxizmus nem más, mint a kapitalizmust irányító gazdasági-társadalmi törvények tudományos (s mint ilyen, értékmentes) elemzése, az ember minden további nélkül elfogadhatja azt, anélkül,

* „György Lukács o dell'aristocratico fascino della rivoluzione”, *Methaphorein* nov. 1979—febr. 1980 (megj. 1982. szept.) 37—42. o.

¹ G. Lukács: *Storia e coscienza di classe*, ford. Giovanni Piana, Sugar, Milano 1967.

² I. m. l. sk. o. [Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, Magvető, Budapest, 1971, 210. sk. o. A magyar fordítást a német eredeti alapján itt és a későbbiekben helyenként módosítottam — a ford.]

hogy ugyanakkor szocialistává válna; „más dolog ugyanis valamely szükségszerűség felismerése, s megint más önmagunknak e szükségszerűség szolgálatába állítása”.³

Gondolkodás és lét, elmélet és gyakorlat e szétválasztásában Lukács a marxizmus — a természettudományok értelmében vett — „tudományos”, nem pedig dialektikus fölfogásának elkerülhetetlen következményét fedezte föl. E fölfogásban a marxizmus gazdasági-szociológiai elemzések egyfajta gyűjteményévé vált, melyekből egyeseket el lehetett fogadni, másokat elvetni, ám mindezt csupán empirikus verifikációjuk alapján, vagyis ama képességük alapján, hogy milyen mértékben magyarázzák — vagy nem magyarázzák — a modern polgári társadalom különböző mechanizmusait és szféráit. Amit e „tudományos” marxizmus szem elől tévesztett, az épp Marx *dialektikus* módszere volt — az egyedüli, amely képes a kapitalizmust mint *egészet* megragadni. E dialektikus módszer szempontjából, amelyért Lukács most hevesen síkraszállt, az egyedi analitikus tények valójában csekély jelentőséggel bírnak: éppen hogy el is lehet vetni Marx minden egyes kijelentését, s továbbra is marxistának maradni, ha megőrizzük ama módszert. Sőt, *forradalmi marxista* (azaz igazi marxista) csakis ama módszer segítségével lehet az ember. Nem véletlen tehát, hogy az opportunisták — de legalábbis jó néhány közülük — a háttérbe tolták, illetve félreismerték a Hegel—Marx viszonyt, s inkább Kanthoz nyúltak vissza. Hiszen ha meg akarjuk alapozni az „opportunizmus”, a forradalom nélküli „fejlődés”, a szocializmusba való harc nélküli „belenövés” következetes elméletét — húzta alá a magyar gondolkodó —, akkor „a történelmi materializmus módszeréből épp a dialektikát kell eltávolítani”.⁴

Miben is állt ez az áldott dialektika? — Központi és döntő magját a *konkrét totalitás* fogalma alkotta: csupán ennek keretében lehet megérteni az egyedi tények szerepét és jelentőségét; csupán a konkrét totalitás teszi lehetővé a valóság társadalmi történésként való fölfogását, annak fölismerését, hogy az ellentmondások nem a valóság tökéletlen megértésének jelei, hanem sokkal inkább e valóság — azaz: a kapitalista társadalom — lényegéhez tartoznak.

A természettudományok módszere, ezzel szemben, ha a társadalmi valóságra alkalmazzuk, elszigeteli és szétszakítja az egyedi tényeket, kiemeli őket abból a konkrét totalitásból, amelynek élő artikulációit alkotják, s ily módon lehetetlenné teszi önmaga számára a komplex viszonyok megértését, szem elől téveszti a tények „történetiségét”, vagyis kifejlésüket, tagadja és irtózáttal elutasítja az egészben rejlő ellentmondásokat, melyeket a jelenségek tökéletlen (amennyiben ellentmondásos) megértése jeleinek tekint. A természettudományok módszere e perspektívából szemlélve nem más, mint a kapitalizmus tipikus terméke. A képzetesebb opportunisták — jegyezte meg Lukács — „a természettudományok módszerére hivatkoznak, arra, hogy ezek a megfigyelés, az elvonatkoztatás, a kísérlet stb. segítségével képesek

³ R. Hilferding: *Il capitale finanziario*, Feltrinelli, Milano 1961, 5. sk. o. [*A finansztőke*, Közgazdasági és Jogi, Budapest 1959, 42. o.]

⁴ *Storia e coscienza di classe*, i. k. 7. o. [*Történelem és osztálytudat*, i. k., 216. o.]

kikutatni a 'tisztá' tényeket, és megalapozni összefüggéseiket. Ezt a megismerési ideált állítják szembe a dialektikus módszer erőszakolt konstrukcióival. *Ami egy ilyen módszerben első pillantásra megvesztegető, az az, hogy a kapitalista fejlődés tendenciája olyan társadalmi struktúra létrehozása, amely határozottan elébe megy e szemléletmódnak.*"⁵

Ezzel a természettudományos módszer fölött megfellebbezhetetlen ítélet hangzott el: az opportunisták, a reformisták módszere ez; nem más, mint a munkásosztály mint forradalmi osztály „kapitulációjának” eszköze.

Aki (mint Colletti) joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Történelem és osztálytudat* éles és intranzigens kritikában részesíti az empirikus tudományok módszerét, valamint hogy e mű igen nagy mértékben járult hozzá a tudományellenes „idealista reakcióhoz” — annak ellene vetették némelyek (mint például Marzio Vacatello), hogy Lukács a természettudományos módszer érvényességét nem a természetre vonatkozó kutatások területén vitatta el, hanem pusztán a történeti megismerésre vonatkozóan.⁶ Hiszen maga Lukács állította, hogy „a természettudományok megismerési ideálja, amely a természetre alkalmazva csupán a tudomány haladását segíti elő, a társadalmi fejlődésre alkalmazva a burzsoázia ideológiai fegyvereként jelenik meg”.⁷

Noha magára Lukácsra hivatkozott, Vacatello ellenvetése mégsem volt tartható. A magyar gondolkodó szerint ugyanis a természettudományos módszert nem csupán *abban az esetben* kell elvetni, *ha* a történeti-társadalmi valóságra nyer alkalmazást: e módszer maga nem más — a saját legbensőbb struktúrájában —, mint a kapitalizmus terméke, annak ideológiai kifejeződése, s mint ilyen, kompromisszum nélkül bírálendő és elvetendő. A kapitalizmusban — olvasható a *Történelem és osztálytudatban* — „olyan 'elszigetelt' tények, elszigetelt ténycsoportok, öntörvényű részterületek (gazdaság, jog stb.) jönnek létre, amelyek' már közvetlen megjelenési formáikban is egy ilyen [az empirikus tudományok értelmében vett — G. B.] tudományos kutatás számára nagy mértékben előkészítettnek tűnnek. Ily módon különösen 'tudományosnak' számít ezeknek a — magukban a tényekben rejlő — tendenciáknak a végiggondolása és tudományos szintre emelése. A dialektika viszont, amely ezekkel az izolált és izoláló tényekkel és részrendszerekkel szemben az egésznek a konkrét egységét hangsúlyozza, amely e látszatot látszatként (persze a kapitalizmus által szükségszerűen létrehozott látszatként) leplezi le, pusztá konstrukcióként hat.”⁸

A természettudományos módszer e kritikája egyébiránt nem elszigetelt mozzanatként jelentkezett a *Történelem és osztálytudatban*, hanem szorosan összekapcsolódott az indusztrializmusnak, a modern gyári munka technikai megszervezésének

⁵ *Storia e coscienza di classe*, i. k. 7. sk. o., kiemelés tőlem — G. B. [*Történelem és osztálytudat*, i. k., 217. o.]

⁶ Vö. M. Vacatello: *Lukács da „Storia e coscienza di classe” al giudizio sulla cultura borghese*, La Nuova Italia, Firenze 1968, 4. sk. o.

⁷ *Storia e coscienza di classe*, i. k., 15. o. [*Történelem és osztálytudat*, i. k., 224. sk. o.]

⁸ *Storia e coscienza di classe*, i. k., 8. sk. o. [*Történelem és osztálytudat*, i. k., 218. o.]

spiritualista-romantikus ihletésű kritikájával. A gyár, mondotta Lukács, „közös nevezőre hozza az időt és a teret, az időt a tér szintjén nivellálja”; „az idő ezáltal elveszti minőségi, változó, folyamatszerű, illanó jellegét: pontosan körülhatárolt, mennyiségileg mérhető ‚dolgokkal’ [...] megtöltött kontinuummá merevedik”; egyszóval „absztrakt, pontosan mérhető fizikai térré mint környezetté változott”.⁹ E kijelentésekkel kapcsolatban joggal hangzott el a bergsoni spiritualizmusra vonatkozó utalás, s ama észrevétel, mely szerint Lukács nem *A tőkével*, hanem az *Essai sur les données immédiates de la conscience*-szal a hóna alatt lépett be a gyárba.¹⁰

A *Történelem és osztálytudat* e motívumai természetesen lelkes fogadtatásra találtak '68 és a közvetlenül rákövetkező évek klímájában. Marcuse, Horkheimer és Adorno könyvei is azt fejtegették egyébként, hogy az embernek a természet fölötti — a tudomány és a technika közvetítésével létrejövő — uralma az ember ember fölötti uralmát vonja maga után. S még annak a részéről is jogos volt az észrevétel, akit a legkevésbé sem lehetett „szcientizmussal” gyanúsítani, hogy a *Történelem és osztálytudat* elméleti pozíciói filozófusok egy egész csoportját (elsősorban Adornót, Horkheimert és Marcusét) indították arra, hogy „a polgári társadalomban föllépő ‚fetisizmus’ és ‚eldologiasodás’ kritikáját azzal az ‚objektívációs’ folyamattal azonosítsák, mely az újkori tudomány, technika és ipari fejlődés eredményeként állt elő”.¹¹

Ám a *Történelem és osztálytudat* sikerét nem pusztán eme spiritualista-romantikus motívumok biztosították mindazok körében, akik azonnal, minden késlekedés nélkül óhajtottak túllépni a munka társadalmi megosztásán, hogy máról holnapra megvalósítsák a Marx által áhított „mindenoldalú” embert; amaz embert, aki ma ezt teszi, holnap azt, reggel vadászik, délután halászik, este állattenyésztéssel foglalkozik, ebéd után kritizál, ahogy épp kedve tartja — „anélkül, hogy valaha vadásszá, halásszá, pásztorrá vagy kritikussá” válna.¹²

A *Történelem és osztálytudat* értésre adta, hogy mindezt nem lehet fokozatosan, vagyis a valóság egyedi szféráiba való társadalomtechnológiai beavatkozások révén elérni: a valóság ugyanis egybeforrott és egységes totalitás, melyben minden hegeli struktúrák szerint illeszkedik egymásba; s ily módon nem lehet egyetlen elemhez sem hozzányúlni anélkül, hogy az összes többi ne érezné meg — tehát anélkül, hogy maga a „totalitás” ne robbanna föl. Mármost egy ilyen típusú totalitást nyilvánvalóan nem lehet részleges intézkedésekkel javítgatni, amint azt a sekélyes és nyomorúságos reformizmus hitte és hiszi, hanem frontálisan kell nekikrontani és teljes egészében lerombolni. Egyszóval, amire szükség van, az a forradalom.

⁹ *Storia e coscienza di classe*, i. k., 116. sk. o. [*Történelem és osztálytudat*, i. k., 329. o.]

¹⁰ Vö. L. Colletti: *Il marxismo e Hegel* (Laterza, Bari 1969) című könyvének fontos fejezetét, „Da Bergson a Lukács” [„Bergsontól Lukácsig”].

¹¹ Cesare Vasoli: „Lukács tra il 1923 e il 1967”, *Il Ponte*, XXV, 1.

¹² K. Marx—F. Engels: *L'ideologia tedesca*, Editori Riuniti, Roma 1958. 29. o. [*A német ideológia*, MEM 3, 36. sk. o.]

Olyan szemléletmódról van szó, mely (a *Quaderni Rossiti* a *Manifestói*) a '68 előtti és utáni olaszországi „baloldaliság” legmélyebb igényeivel találkozott össze; azok igényeivel, akik már évek óta „balról” bírálták az OKP-t, és növekvő türelmetlenséget tanúsítottak a párt elővigyázatossága, habozásai, „jezsuita szelleme”, (úgymond túlzottan kiterjedt) szövetségi politikája iránt; a „struktúra-reformra” vonatkozó (Kautsky-féle) jelszava, valamint az alkotmányosságot illető legalista „mítosza” iránt: s végül amiatt, hogy túlzottan (à la Bernstein) a szakszervezetekre épít: hogyan lehet nem látni, hogy a gyümölcs megérett, s rögtön le kell szakítani a fáról? Hogy a forradalom (illetőleg — ahogy azt szeméremmel vegyes eleganciával nevezték — az „átmenet”) napirenden van, és hogy a képzelőerőnek kell átvennie a hatalmat?

A *Történelem és osztálytudat* nemes és tudós filozófiai mezbe öltöztette mindezeket a törekvéseket, s biztosított afelől, hogy a „tudomány” (az igazi, a magas röptű tudomány, nem pedig a tudományos laboratóriumok és dolgozósobák nyomorúságos tudománya, melynek egyedüli gondja az ellentmondások megszüntetésében áll) — hogy ez az igazi tudomány tehát a forradalom oldalán áll.

Nem véletlen, hogy a tudományról Lukács integrálisnak nevezhető képet festett, melynek úgyszintén zajos sikere volt. Az okfejtés a következőkben állt: a tudomány, az igazi tudomány (az a tudomány, mely egyúttal forradalmi praxis), nem lehet „polgári” (az empirikus tudományok értelmében, melyek a tények talajára helyezkedvén, „kontemplatív” jelleggel bírnak), hanem csupán „proletár”-tudomány. (A „polgári tudomány” és a „proletár tudomány” közti megkülönböztetés később majd Zsdánov és a sztálinizmus egyik vesszőparipája lesz.) Méghozzá ama kiváló ok miatt, hogy a munkásosztály egyszerre termeli önmagát és a tőkét (mely utóbbinak egyébiránt változó tőkeként csupán egyik részét alkotja), azaz ő termeli az egész társadalmat. A munkásosztály ily módon a társadalom egyetlen osztálya, mely egyfajta azonos szubjektum—objektumot alkot; melyben tudniillik az önmegismerés szükségképpen egybeesik az egész társadalom megismerésével: „Csak a proletariátus fellépésével válik befejezetté a társadalmi valóság megismerése. Éppen azért következik ez be, mert a proletariátus osztályálláspontja az a pont, amelyből láthatóvá válik a társadalom egésze. [...] Elmélet és gyakorlat egysége tehát csak a proletariátus történelmi-társadalmi helyzetének másik oldala; álláspontjából kiindulva egybeesik önmaga és a totalitás megismerése, saját megismerésének egyszerre szubjektuma és objektuma is.”¹³

Kétségekívül Marxból merített motívumról van szó. Marx számára annyiban lehet „fetisizmusról” beszélni, amennyiben ez, túl azon, hogy objektív tény (a társadalmi viszonyok olyan együttese, amely dolgoknak, az emberek akaratától független viszonyává válik), egyúttal „hamis tudatot”, vagyis a valóság torz képét is szüli. E „hamis tudat” áldozatai a polgári közgazdászok (emlékezzünk a „háromság-formulára”!), s csupán azok maradhatnak a fertőzéstől mentesek, akik a proletariátus álláspontjára helyezkednek.

¹³ *Storia e coscienza di classe*, i. k., 28. o. [*Történelem és osztálytudat*, i. k., 239. o.]

S mindazonáltal, a polgárság s ideológiai korifeusainak „hamis tudatával” szembeállított „helyes tudat” mint „proletár tudat” fogalmának tagadhatatlan marxista eredete ellenére, Lukács két lényegi elemet tett hozzá e fogalomhoz: egyrészt (Lenin és a leninizmus hatására, melyhez Lukács feltétel nélkül csatlakozott) határozottabban azonosította a proletár osztálytudatot a kommunista párttal, másrészt e fogalomhoz hozzákapcsolta az azonos szubjektum—objektumnak nyilvánvalóan a hegeli *Fenomenológiából* merített elméletét.

Az azonos szubjektum—objektum vált így a Marx és Hegel közti kontinuitás alapvető elemévé — még akkor is, ha Hegel ezt az azonos szubjektum—objektumot az „absztrakt” népszellemben érte tetten, míg Marx konkrétabban egy társadalmi osztályhoz kötötte. Így hát a szubjektum és objektum közti megkülönböztetés a marxizmus egyik sarkpontjának tagadását, s így az elidegenülésbe és az eldologiasodásba való visszahullást jelentette.

Miután a kérdés ily módon körvonalazódott, a lukácsi kritika összeállítása természetesen Kantra irányult. *A tiszta ész kritikájának* Kantja mereven elkülönítette a gondolkodást a léttől, az érzékiség funkcióit az értelem funkcióitól stb. A kanti nézőpont vált Lukács számára az elidegenülés kifejezésévé, míg a hegeli dialektika jelentette az elidegenülés és az eldologiasodás meghaladásának egyik legerőteljesebb (még ha csak részlegesen is sikeres) kísérletét.

Erre az eszmére épült „Az eldologiasodás és a proletariátus tudata” című nevezetes tanulmány. Itt nyert bizonyítást — ismételten —, hogy Hegel nélkül nem lehet megérteni Marxot, hogy Hegel nélkül tehát nem lehetséges forradalom — és hogy ez utóbbi legádázabb ellenfele az empirizmus volt. Nem véletlen egyébiránt, hogy a forradalom (azaz, jobban mondva, a forradalmi szellem) soha nem eresztett gyökeret Angliában, az empirizmus hazájában: „hiszen, úgy tűnik, ők alkotják Európában azt a népet, amely a valóság megértésére szorítkozva, miként a szatócsok és iparosok rendje az államban, arra van rendelve, hogy mindig az anyagban elmerülve éljen, s a valóság legyen tárgya, nem pedig az ész”.¹⁴ Az öreg Hegel szavai ezek — ám úgy tűnik, mintha a *Történelem és osztálytudat* lapjait idéztük volna.

(Fordította: Fehér M. István)

¹⁴ G. W. F. Hegel: *Lezioni sulla storia della filosofia*, La Nuova Italia, vol. III/2, Firenze, 1944, 17. sk. o. [*Előadások a filozófia történetéből*, III. köt. Akadémiai, Budapest 1960, 204. o. A magyar fordítást a német eredeti (Theorie Werkausgabe 20. kötetének 76. lapja) alapján módosítottam — a ford.]